

"אל הרופא"

בסיפור הזה מרובים האלמנטים החלומיים או תואמי החלום. האירועים שוטפים אחד אחרי השני, ללא שקיים תמיד קשר הגיוני ביניהם. דמויות מופיעות פתאום ונעלמות, וקיים חוסר אחידות בזמן ובמקום. נוסף לכך מתרחשים בעלילה אירועים שהם מחוץ לגדר הטבע.

המספר ואשתו גרים בבוצ'אץ' יחד עם "אבא" השוכב חולה, ואשת המספר ה"עומדת בבית הבישול", מנהלת כפי הנראה את משק הבית. לעומת זאת, ידוע שלאחר נישואיהם עגנון ואשתו התגוררו תחילה בגרמניה ואח"כ בירושלים, ומעולם לא התגוררו יחד בבוצ'אץ', שהיתה עיר הולדתו של עגנון. הם מטפלים ב"אבא" החולה, בעוד שאביו של עגנון חלה ומת בשנת 1913, הרבה לפני נישואיו של עגנון שנערכו רק ב-1920 (חיי עגנון עמ' 129).

אשת המספר מוציאה אפונים מנרתיקיהם ומניחה אותם לתוך הקדירה. אולם, כשהמספר עומד לצאת מהבית הוא נתקל באפונים, משום ש"נתפזרו כל אפונה" של אשתו, בעוד שקודם לכן מצוין ש"הניחתם לתוך הקדירה". מאוחר יותר האפונים נתחלפו למספר בעדשים, שעוררו בו תחושה של אסון מתקרב. כשהמספר בדרכו לבית הרופא, מופיע ממקום כלשהו מר אנדרמן ומבקש לראות יחד עם אביו את ביתו החדש של המספר, שנמצא בירושלים ולא בבוצ'אץ'. לבסוף, כשהמספר עומד לעבור את הגשר השחור המוליך לבית הרופא, מזדעזע הגשר וגלי הנהר עולים ומתקפלים.

המחלה ללא שם

הסיפור מתחיל במשפטים הבאים: "אבא היה מוטל חולה ומטלית לחה היתה כרוכה על ראשו. פניו היו מיוגעות מן החולי ודאגה קשה היתה מכהה את עיניו הכחולות, כאדם שיודע שמיתתו קרובה ואינו יודע מה יהא עליהם על בניו ובנותיו הרכים. כנגדו בחדר אחר שכבה

אחותי הקטנה. שניהם היו חולים בשני חלאים, שעדיין לא קרא להם הרופא שם" (עמ' 106).

התמונה הזאת של האב החולה מזכירה את מה שחוה עגנון בצעירותו, בשנת 1913, כאשר נקרא לבקר את אביו שחלה במחלה שממנה מת. כותב דן לאור בספרו "חיי עגנון": "לדידו של עגנון היה הביקור בבוצ'אץ' קשה מנשוא: חסרונה הנורא של האם הורגש בכל, מחלתו של האב הנערץ ההולך ושוקע, מראה האחיות הצעירות שעול הבית כולו היה מונח על כתפיהן. גם המפגש עם העיר עצמה העיק על עגנון: המקום נראה לו קטן ודל לעומת הכרכים הגדולים של מרכז אירופה". כאשר אחיו הודיע לו על החלטתו להישאר בבוצ'אץ' כדי לטפל באביו, "יכול היה עגנון להסתפק בביקור קצר, ובתוך ימים אחדים מאז שהגיע מיהר לשוב לגרמניה". לאחר זמן קצר הודיעו לו בני משפחתו כי אביו נוטה למות, וכי עליו לחזור מיד לבוצ'אץ'. אולם הוא איתר את המועד. האב נפטר בדיוק כשהיה בדרך. עגנון כתב אחר כך: "ימים קשים ורעים היו לי הימים ההם, אבי חלה ואני לא זכיתי לענג את נפשו הטהורה וגם להלויה לא באתי אלא לאחר ההשכבה" (חיי עגנון, עמ' 100 - 99).

משום כך, ייתכן מאוד שנוסף לצער הכבד על מותו של אביו האהוב שהיה נערץ עליו, והוא רק בן 51 שנים, הכביד על נפשו של עגנון גם רגש אשמה על אשר לא נשאר לסעוד את אביו במחלתו הקשה, שהה עמו רק ימים אחדים ומיהר לחזור לענייניו. אולי בתור פיצוי לכך, בסיפור החלומי הזה, המספר ואשתו שוהים בבוצ'אץ' ומטפלים באב החולה ובמשפחתו.

אולם, ברובד עמוק יותר יכולה להיות משמעות נוספת לאב החולה: אביו של עגנון היה תלמיד חכם, מוסמך לרבנות, שעגנון העיד עליו: "ממנו קיבלתי את רוב תורת המועטת והוא השרה עלי גם רוח השירה" (חיי עגנון, עמ' 22). דמות האב שימשה דוגמה וסמל לאותו חלק בנפשו של עגנון, שחדל מאורח חיים חילוני ורצה לחזור בתשובה בלב שלם. אולם, לעומת אותו צד שבנפשו, היו צדדים נוגדים שעדיין פעלו בהשראת השנים הרבות שבהן חי כחילוני. משום כך, ברובד

החלומי, "אבא" ה"מוטל חולה" יכול לסמל אותו חלק בנפשו של עגנון, החוזר בתשובה, המזדהה עם דמות האב שהוא למדן, תלמיד חכם, בעל נפש זכה וטהורה, מאמין בלב שלם באלוהים ובקיום המצוות. חלק זה מוטל חולה משום השפעת אותם הצדדים הנוגדים, עד שקיים אפילו חשש שייפגע וימות. הדאגה של "אבא" מה יהא על בניו ובנותיו הרכים באם ימות, מבטאת את החשש של המספר לגורל אותם ניצנים של חזרה בתשובה בלב שלם, שכבר נבטו בנפשו, ועלולים לחזור ולקמול. אחותו הקטנה של המספר, ששכבה חולה בחדר אחר, יכולה לסמל את האנימה של אותו חלק בנפש המספר המזדהה עם דמות האב. האנימה, שהיא הצד הנשי שבנפש הגבר, מהווה את החלק הרגשי, החם, המתקשר והמוצל, יסוד התת-מודע, המעניק לגבר חום ויציבות, מפרה את כוח היצירה שלו ונותן לו חיוניות המכניסה אותו לזרם החיים.

האחות הקטנה, שדרכה "לפזז ולשיר" היא כפי הנראה ילדה צעירה, משום שהמספר חושש "שמא תפול ממטתה" (עמ' 106). לכן זוהי הילדה הקטנה והתמה המסמלת את החלק הבסיסי העמוק והטהור ביותר של הארכיטיפ הנשי, המשלים את דמותו הטהורה של האב. מחלתה של האחות הקטנה - האנימה - נגזרת ממחלתו של "אבא", אם כי זוהי מחלה שונה משלו. ייתכן שהיא יכולה אפילו לאושש אותו במידת מה. כפי שהמספר אומר: "שמא תבלבל את אבא משנתו" (עמ' 106). כלומר: תוציא אותו מהדיכאון ומהפאסיביות שהוא נתון בהם.

"אבא" והאחות שוכבים בחדרים נפרדים ו"שניהם היו חולים בשני מיני חלאים, שעדיין לא קרא להם הרופא שם" (עמ' 106). לפי נוסח המשפט הזה, יכול להתקבל הרושם כי הרופא כבר ביקר אצל שני החולים, אולם עדיין לא הצליח לאבחן מהם החולאים שלהם, ולכן לא קרא להם בשם. ייתכן, שעובדה זו יכולה להגביר את החרדה שבלב המספר ביחס לגורל החולים, בגלל החשש מהבלתי ידוע. את החרדה הזאת המספר מביע במקום אחר כשהוא חוזר שוב: "ושם בביתי מוטלים שני חולים שאין שם למחלתם" (עמ' 107).

מאיך גיסא, אפשר ברובד עמוק יותר לראות את המונח "שם" ככינוי לאלוהים. ואז מחלתו של "אבא" יכולה לסמל מחלה של אותו חלק בנפש עגנון - המספר, המזדהה עם דמות האב ורוצה לחזור בתשובה בלב שלם. אולם, אלוהים עדיין לא התחבר לכך.

אפונים ועדשים

אשת המספר מסמלת את האנימה שבנפשו. בניגוד ל"אחותי הקטנה" שדרכה "לפז ולשיר", זוהי אנימה בוגרת העומדת לצדו של המספר בטיפול בשני החולים אשר בבית. היא שוהה יחד עמו בבוצ'אץ', עומדת בבית הבישול כדי להכין למשפחה סעודה, ואחר כך הולכת עם המספר אל הרופא: "אשתי עמדה בבית הבישול והוציאה אפונים מתרמיליהם. לאחר שהניחתם לתוך הקדירה נתעטפה והלכה עמי אצל הרופא" (עמ' 106).

באשר לאפונים: במקורותינו אומר רש"י: שיש להן פה "לפולין ולשאר מיני קטנית, כמין סדק" (תלמוד בבלי, בבא בתרא, דף ט"ז). כלומר: בלשון הסמל, יש להם פתחון פה. הוצאת האפונים הנחבאים בתוך תרמיליהם על-ידי אשת המספר - האנימה - באטמוספירה החלומית של הסיפור, יכולה לסמל חשיפת אלמנטים שהיו מוסתרים בתת המודע של המספר והעלאתם לתודעה, מה שמאפשר להם להביע את עצמם באמצעות פיהם. זוהי תופעה היכולה להיטיב עם נפש המספר. הכנת הסעודה מאפונים אלה על-ידי אשת המספר, צריכה לסמל את היציבות והחיזוקים שהאנימה תורמת לאישיותו ואת התמיכה שהיא נותנת לו בתפקידו לסעוד את האב ואת האחות הקטנה. אולם, יחסו של המספר לאשתו אינו יציב. לאחר שהוא אומר באופן ברור על האפונים כי אשתו "הניחתם בתוך הקדירה", הוא חוזר ואומר: "כשיצאתי מן הבית נתקלתי באפונים, שבשעה שנתעסקה אשתי לעשות מהם מאכל נתגלגלו מתוך ידיה ונתפזרו על המדרגות" (עמ' 106). לאחר שהוא נתקל באפונים האלה, מופיעים אצל המספר פחדים וחששות. תחילה

הוא חושש פן "יריחו בהם עכברים ויבואו" (עמ' 106). העכברים הם יצורים השוכנים בביתם של בני האדם במקומות נסתרים ואפלים. קשה למצוא אותם או לתפוס אותם. פגיעתם רעה ומתבטאת בכך שהם מכרסמים מזונות וחפצים שונים וגם מטנפים את הבית בגלליהם. הם יכולים לכן לסמל את הדמון המגיח מתוך צד הצל וחוזר לשם לאחר שהסב נזק. המספר רוצה לגרוף את האפונים כדי למנוע הופעת העכברים. אולם, לא הספיק משום שמהר בדרכו אל הרופא.

מאוחר יותר, נתחלפו למספר האפונים בעדשים. "האפונים הללו התחילו להטרידני, מפני שנתחלפו לי בעדשים, ועדשים מאכל צרה ואבל" (עמ' 106).

לפי המסורת היהודית, העדשים הם מאכל שנותנים לאבלים. וכך אומר התלמוד ביחס לנזיד העדשים שהזיד יעקב: "אותו היום נפטר אברהם אבינו ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו" (תלמוד בבלי, בבא בתרא, דף ט"ז). ובאותו עניין: "מה עדשה זו אין לה פה, אף אבל אין לו פה" וכן: "מה עדשה זו מגולגלת אף אבלות מגולגלת ומחזרת על באי עולם". חילוף זה של האפונים בעדשים, המסמלים אבל, הגביר אצל המספר את החרדות בנוגע לחולים הנמצאים בביתו: "קל להבין צערו של אדם שיש לו שני חולים בביתו ונותנים לו מחשבות כגון אלו בתוך לבו" (עמ' 106).

בניגוד לאפונים, שיש להם פה, המאפשר הוצאה החוצה של האלמנטים המכבידים על נפש המספר, וכך מיתון הדמונים הקיימים בנפשו בצד הצל, הרי העדשים, שהופיעו למספר במקום האפונים, חסרים אותו הסדק שיש בפולים ובמיני הקטניות. כך, בלשון הסמל, אין להם פה היכול להוציא החוצה ממה שמעיק על הנפש. כתוצאה מכך המלחמה הפנימית והכוחות הנוגדים הקיימים אצל המספר, נשארים כלואים בתת-המודע ויכולים לבוא לידי ביטוי ביצירת עולם הזוי ומבועת של חרדות ופחדים קמאיים.

את הפרדוקס בין מה שאמר המספר תחילה, שאשתו הניחה את

האפונים לתוך הקדירה, לבין מה שאמר אחר כך שהאפונים נתגלגלו מתוך ידיה ונתפזרו על המדרגות, אפשר להסביר בכך שהדברים האלה מתרחשים ברובד החלומי, והאפונים שנתגלגלו מתוך ידיה של אשתו משקפים מין פיחות שחל בנפש המספר באמון שהוא נותן באַנימה שלו. מאידך גיסא, תיאור האפונים שנתפזרו על המדרגות, מתאים לתמונת מצב שבו האישה שמדיה הם נשמטו, עמדה במקום גבוה יותר, בעוד שהאפונים נתגלגלו במורד מדרגות הנמצא במקום סמוך והתפזרו עליהן. המלה "מדרגה" יכולה גם לסמל "שלב התפתחות", "דרמה", "מעמד" (מילון אבן שושן). לפיכך האלמנטים התת-הכרטיים שבנפש המספר, שהאפונים האלה מסמלים, שהועלו לפני כן לתודעת המספר באמצעות האַנימה, יורדים עתה לרמת מודעות נמוכה יותר. זוהי ירידה במודעות העצמית, המהווה גורם בהתעוררות החששות והפחדים אצל המספר בנוגע לחולים הנמצאים בביתו.

המספר מנסה תחילה להטיל את האחריות לכך על אשתו: "אין מן המדה לספר שנתרעמתי קצת על אשתי והרהרתי בלבי מה תועלתן של נשים, הרי שיגעה לעשות לנו סעודה ולבסוף נתפזרו כל אפוגיה" (עמ' 106). אולם, משראה עד כמה שהיא משתדלת לטובתו ורצה עמו אל הרופא, נתפייס: "משראיתי שהיא רצה וידעתי על שום מה היא רצה נסתלקה התרעומת ונכנסה בי אהבה" (עמ' 106). אמנם, המספר נתפייס לאשתו מתוך אהבה. אולם, לא חזר בו מהזלזול שהביע כלפיה כאשר הרהר: "מה תועלתן של נשים". ביטוי זה מביע ירידה במעמדה של האַנימה בנפשו ומרחיק אותה ממנו. ואכן, אשת המספר אינה מוזכרת בהמשך הסיפור, פרט לשורותיו האחרונות.

מר אנדרמן

בדומה לסיפור "ידידות" שבו אשת המספר הולכת לה, ואז הוא "יורד מן הדרך", אינו זוכר את שם הרחוב שבו הוא גר, ופוגש את דוקטור רישל, המייצג את תנועת ההשכלה, כך גם בסיפור הזה. לאחר

שהאנימה של המספר נפגעת, מוצא אותו מר אנדרמן. "בדרך סמוך וקרוב אצל הגשר השחור מצאני מר אנדרמן ונתן לי שלום" (עמ' 106). השם "אנדרמן" הוא סמלי בדומה לשמות רבים אחרים בסיפורי עגנון. משמעותו של השם בגרמנית הוא "איש אחר":

(איש = mann, אחר = anderer). כלומר, האיש האחר שבנפש עגנון. (בפסיכולוגיה קוראים לזה alter ego כלומר: האני האחר). מר אנדרמן המופיע כאן ברובד החלומי, יכול לייצג אותו חלק בנפש עגנון האוהב את החיים הטובים, את הנסיעות לחוץ לארץ, ואת הכבוד והפרסום שהוא זוכה להם. זהו צד הנוגד אותו חלק הרוצה לחזור בתשובה בלב שלם, המצניע לכת, שדמות האב משמשת לו דוגמה. צד זה שלא היה פעיל עד עתה ברובד החלומי, בא עכשיו לידי ביטוי לאחר שהאנימה של המספר נפגעה ונתרחקה ממנו.

המספר המוטרד והמודאג משני החולים שבביתו וממהר בדרכו אל הרופא, מבקש להיפטר ממר אנדרמן מהר ככל האפשר. "החזרתי לו שלום וביקשתי להפטר ממנו" (עמ' 106). אולם, זה אינו מוכן לעזוב אותו: "החזיק בידי וסיפר לי שהוא בא מעיר בורדוי שבאנגליה והיום או מחר יבוא הוא ואביו לראות את ביתנו החדש" (עמ' 106). מר אנדרמן לובש כאן צורה של מישהו שבא מאנגליה. כלומר: מחוץ לארץ, מה שמוסיף לו נופך של חשיבות. (עיון באינטרנט במפת תשעת המחוזות שבאנגליה, לא העלה שאכן קיימת שם עיר בשם "בורדוי". ייתכן שזהו שם בדיוני. לעומת זאת, קיימים שמות משפחה רבים בשם זה וכן אי בקבוצת איי פארו בשם "בורדוי"). מר אנדרמן רוצה לבוא עם אביו היום או מחר כדי לראות את ביתם החדש של המספר ואשתו. מהות הבית החדש הזה אינה ברורה לגמרי, ואינה מתקשרת לביתם שבסיפור הנוכחי, שנמצא בבוצ'אץ'. אולם, לפי שמדובר באירוע חלומי, שבו יכול להיות חוסר אחידות במקום, יש להניח שהכוונה היא לביתו החדש של עגנון שנבנה בירושלים.

בניית בית הקבע של עגנון בתלפיות שבירושלים, החלה בתחילת חורף 1931 ונסתיימה באוגוסט 1931 (חיי עגנון, עמ' 245, 248),

כלומר: 7-8 חודשים לפני יציאתם לאור של הסיפור "אל הרופא" וכן יתר הסיפורים של "ספר המעשים" שאנו דנים בהם, שהיתה במאי 1932. מר אנדרמן מתפעל ממה שמע על הבית: "איי איי איי, אמר מר אנדרמן, הרי מספרים עליו על ביתו של מר פלאי פלאים" (עמ' 106). (ייתכן שהביטוי "איי איי איי", שאינו ביטוי ספרותי רגיל, מרמז לראשי התיבות של "ארץ ישראל").

כותב דן לאור על ביתו החדש של עגנון: "לאחר שנים קשות של טלטולים ומעבר מדירה לדירה, שלוו בשורה של אסונות... הגיעה משפחת עגנון אל המנוחה ואל הנחלה בבית משלה עם גינה קטנה וגדר מכל צדדיה, בדיוק כפי שחלם על כך עגנון... הבית שהיה לגביו לא סתם בית, אלא משאת נפש ממש" (חיי עגנון, עמ' 249).

למשמע התשבחות שמר אנדרמן מרעיף על ביתו החדש, המספר מנסה לשפר את הבעת פניו (שכפי הנראה נשקפת מהן הדאגה לחוליו שבבית). הוא רוצה להרשים את אנדרמן ומקווה שהצליח בכך: "כיוצתי את פני ליתן להן סבר נאה, והרהרתי אפשר השתדלות יתירה זו ליתן סבר נאה לפני כלום לא תניח רושם אחריה?" (עמ' 107). אולם, בו-זמנית הוא מהרהר בספקנות בדבריו של מר אנדרמן: "מה זה אומר שיבוא עם אביו, כלום אב יש לו למר אנדרמן?" (עמ' 107). למלה "אב" יכולה להיות קונוטציה לאלוהים - האב הגדול שבשמים. עגנון, הוא המספר, תמה אם לאותן תכונות שבנפשו שלו שמייצג מר אנדרמן, אכן יש חיבור לאלוהים. קיים כאן חוסר התאמה ברובד החלומי בין השתדלותו היתירה של המספר להעמיד פנים כדי להרשים את מר אנדרמן, לבין הזלזול וחוסר האימון בדבריו שיש לו אב. חוסר התאמה זה יכול לבטא קונפליקט הקיים בנפשו של עגנון, בין ההנאה והסיפוק שהוא שואב מהחיים הטובים, הכבוד והפרסום, שמייצג מר אנדרמן, לבין התחושה של האני הפנימי שלו שאלמנטים אלה חסרים תוכן אמיתי משום שהם ריקים מאלוהים. קונפליקט זה מזכיר לו את האפונים שנתחלפו בעדשים והוא נמלא חשש מפני המזל הרע שהעדשים מסמלים. "נזכרתי באפונים שנתחלפו לי בעדשים

והתחלתי דואג מן הפורענות" (עמ' 107). ה"פורענות" שממנה דואג המספר כוללת כמובן את החשש לגורל שני החולים שבביתו. אולם, כפי שנאמר כבר קודם, האפונים המתחלפים בעדשים גוררים אחריהם גם פחד קמאי מקטסטרופה ומעונש אלוהי.

מר אנדרמן הוא אמנם חלק מנפשו של המספר. אולם הוא צד שטחי יותר הרחוק מהפחדים הללו. דבר זה מתבטא ברובד החלומי בכך, שהמספר מעלים ממנו את מצוקתו ואת חששותיו ורק רומז לו שהוא ממהר: "כדי שלא יכיר מר אנדרמן מה שבלבי הכנסתי ידי לכיסי והוצאתי את שעוני וראיתי שקרבה השעה התשיעית" (עמ' 107). מר אנדרמן אינו יודע דבר על פחדיו של המספר וגם לא על שני החולים המחכים לו בביתו, שבשבילם הוא הולך אל בית הרופא. הוא רק רואה שהמספר נחפז ומפרש זאת שהוא ממהר לבית הדואר. "משראה מר אנדרמן שאני אץ הבין על פי דרכו שאני ממהר לבית הדואר. אמר כבר נשתנו סדרי הדואר ואי אתה צריך למהר" (עמ' 107).

בניתוח הסיפור "ידידות" מוזכר כי שירות הדואר, שקיים במשך דורות רבים את הקשר בין חלקיה של הפזורה היהודית בגולה, וכן ביניהם ובין המרכז הדתי של האומה, יכול לסמל גורם השומר על אחדותו הלאומית-דתית של עם ישראל כעם, ולחזק את ידי המספר בזהותו כישראלי. אולם מאידך גיסא, כאשר מדובר במצוקת נפש אישית אצל המספר, ששכח את כתובת הרחוב שלו ושל ביתו, אין הוא מצליח להיעזר בבית הדואר.

בסיפור הנוכחי מר אנדרמן לא היה מודע למצוקה האישית שבנפש המספר, שמקורה במאבק בין החלק החוזר בתשובה, המזדהה עם דמות האב, לבין החלקים שבנפשו הנוגדים אותו. אולם, כפי הנראה, הוא הבין את מה שמסמל בית הדואר מהבחינה הלאומית-דתית. משום כך, כאשר ראה את המספר אץ לבית הרופא ש"אצל בית הדואר", לא העלה על דעתו שהוא הולך אל הרופא, אלא "הבין על פי דרכו" שהמספר "ממהר לבית הדואר". לכן הוא העיר כי "כבר נשתנו סדרי הדואר ואי אתה צריך למהר" (עמ' 107). ייתכן שהאמירה הזאת מכוונת לכך

שעתה, כאשר הקשר בין הארצות השונות נעשה קל בהרבה, החשיבות הלאומית-דתית של הדואר בתור המקשר בין פזורי העם היהודי, כבר אינה כה משמעותית.

המספר, הממהר לבית הרופא, מעדיף להשאיר את מר אנדרמן בטעותו. "הנחתי את מר אנדרמן בטעותו ולא סיפרתי לו על החולים, שמא יטרידני בעצות ויעכבני" (עמ' 107).

בעוד שהמספר עומד עם מר אנדרמן, והנה "בא זקן אחד בעל צורה שהייתי מתפלל בבית מדרשו בימים הנוראים. חזנים הרבה שמעתי ובעל תפילה שכמותו שאפילו בשעת בכייתו תפילתו נאה וברורה לא שמעתי" (עמ' 107).

אפשר לומר כי גם הזקן הזה שברובד החלומי, הוא צד בנפש המספר. זהו בעל התפילה האולטימטיבי, כפי שהוא מצטייר אצל המספר וכפי שהמספר היה רוצה ליישם אצל עצמו. מה שמיוחד בבעל התפילה הזה, שתפילתו נאה וברורה גם בשעת בכייתו. ואכן, הוא בוכה הרבה בשעת תפילתו שכן עיניו "טרוטות מחמת בכי" (עמ' 107).

הבכייה בשעת התפילה מאפשרת לאדם להתקשר לקדוש ברוך הוא בדרך האינטימית והישירה ביותר. לפשוט את המסכה (פרסונה) שהוא עוטה על פניו בחיי היום-יום ולהישאר עם האני הילדי שלו, השוטח לפני ה' את הבקשות, התחינות והמצוקות וגם את החרטה על העוונות, תוך כדי פורקן רגשי, כילד קטן השופך לבו לפני אביו, וחש לאחר מכן את עצמו מנוקה ומטוהר.

יש להניח שגם בנפש המספר, הנושא בלבו את מועקות נטישת מצוות הדת ואת הקשיים לחזור בתשובה בלב שלם, קיים צד שהיה רוצה לא פעם לפרוץ בתפילה-בכייה שכזאת לפני הקדוש ברוך הוא בבקשת חמלה ורחמים, כך שיחוש שהכל נסלח לו. אולם, קיימים אצלו גם צדדים הנוגדים את הרצון הזה. ברובד החלומי אותם צדדים באים לידי ביטוי בכך, שעד עתה נמנע ממנו מלדבר עם בעל התפילה הזקן: "פעמים הרבה ביקשתי לדבר עמו ולא עלתה לי" (עמ' 107).

אולם עתה קיימת שעת רצון: "עכשיו נתן בי עיניו הטרוטות מחמת בכי והביט בי בחיבה, כאילו היה אומר הרי אני כאן, רצונך בוא ונדבר" (עמ' 107).

מסתבר, שהקרבה הזאת שהזקן מתקרב עתה אל המספר, מתרחשת דווקא בנוכחותו של מר אנדרמן, שאישיותו נוגדת את מה שמייצג הזקן הזה. ייתכן שזה נעשה כך משום שמתקיים פה הכלל ש"הצד הפחות (מר אנדרמן) מדליק בנו את הצד הטוב(הזקן בעל התפילה), כפי שהיצר הרע מדליק בנו את האמונה".

אולם, אנדרמן אינו מניח לקרבה כזאת להתממש: "אחז מר אנדרמן את ידי ולא הניחני לילך" (עמ' 107). כתגובה לכך אומר המספר: "באמת יכול הייתי להוציא את ידי מידו ולילך, אלא שבאותו יום נשכני כלב וקרע את כסותי, ואילו החזרתי פני ממר אנדרמן והלכתי היה רואה את הקרע" (עמ' 107). הכלב הנו חיית בית המקושרת לאדם. אך יש צורך להשגיח עליו ולהחזיקו קשור משום שהתנהגותו אינה תמיד צפויה ולכן יש בו סכנה. מבחינה פסיכולוגית, הכלב יכול לסמל אותו חלק בנפש האדם שהוא חייתי, פרימיטיבי ויצרי, השוכן בתת המודע, אך לעתים גם יכול להתפרץ החוצה. סיפור הכלב שנשך את המספר וקרע את כסותו ברובד החלומי פירושו, שהדמון הזה יצא מתת המודע של המספר ועלה לתודעתו, כשהוא קורע את הבגד המסמל את תדמיתו החיצונית (פרסונה). דרך הקרע הזה נחשף הנעשה בנפש המספר פנימה, הכולל את הפחדים, החששות לגורל החולים שבביתו והייסורים שגורם לו המאבק הפנימי שבנפשו. המספר רוצה להסתיר אלמנטים אלה ממר אנדרמן, שהוא חלק שטחי בנפשו שאין לו נגיעה בעניינים הפנימיים הללו. מה עוד שאך זה עתה השתדל מאד להעמיד פנים כדי להרשים אותו. משום כך, הוא נמנע מלהוציא את ידו מידו האוחזת של מר אנדרמן וללכת אל הזקן. מאחר שאילו הפנה לו את גבו היה הקרע הזה נגלה לעיניו.

העמידה הפאסיבית הזאת עם מר אנדרמן קשה למספר, בייחוד כשהוא נזכר בתפילתו של הזקן: "נזכרתי אותה שעה שעמד הזקן לפני

התיבה בתפילת ומפני חטאינו וחוּבט ראשו ברצפה עד שנזדעזעו כתלי בית המדרש. נזדעזע לבי ונמשכתי אחריו, אבל מר אנדרמן אחז את ידי. עמדתי ועיקמתי את פני והשתדלתי ליתן להן סבר נאה" (עמ' 107).

תפילת "ומפני חטאינו" הנאמרת בראשי חודשים ובחגים, מתחילה בתזכורת כי בגלל חטאיו עם ישראל גלה מארצו וחרב בית מקדשו. בהמשך קיימת תחינה לאלוהים שירחם על עם ישראל, שיגלה את כבוד מלכותו ויכנס את פזורי ישראל חזרה לירושלים ולבית המקדש, כדי שהעם יוכל לחזור לעבודת האלוהים באהבה, לפי הכתוב בתורת משה מפי ה'. מלות התפילה האלה הולמות את מה שבלב המספר. גם הוא חטא לאלוהים ומבקש לחזור ולעבוד אותו באמת. לכן זיכרון תפילת הזקן החובט ראשו ברצפה מדבר אל לבו ומזעזע אותו. הוא נמשך לילך אצל הזקן אולם מר אנדרמן ממשיך ואוחז בידו.

יש להביא בחשבון שהדמויות של בעל התפילה הזקן ומר אנדרמן, מקורן בצדדים מנוגדים הפועלים בנפשו של המספר, שעברו האנשה ברובד החלומי. לעומת קלות הראש והנהנתנות של מר אנדרמן, שאינן מאפשרות חזרה בתשובה בלב שלם, הרי בעל התפילה הזקן, "שאפילו בשעת בכייתו תפילתו נאה וברורה", מסמל את הדרך האולטימטיבית של התקרבות לאלוהים, וכך הוא נמצא בנפש המספר בקוטב הנגדי למר אנדרמן. אחיזתו של מר אנדרמן בידו של המספר, שאינה מניחה לו לילך, מצביעה על כך, שבאותו רגע הצד של "אנדרמן" שבנפשו דומיננטי לעומת הצד האחר. דבר זה אינו מאפשר למספר לנהוג לפי נטיית לבו ובעל כורחו הוא לובש סבר פנים נאה כדי להתאים עצמו לאטמוספירה של מר אנדרמן ונשאר עומד אצלו.

אולם, זכר הזקן בעל התפילה, העומד לפני התיבה בתפילת "ומפני חטאינו" וחוּבט ראשו ברצפה, המופיע ברובד החלומי, מסמל בכל זאת התחזקות משמעותית בנפש המספר של הצד הרוצה להתקרב לאלוהים בלב שלם. התחזקות זו באה לידי ביטוי בהופעתה מחדש של אשת המספר.

הגשר השחור

בעוד שהמספר עומד עם מר אנדרמן האוחז בידו, עוברת אשתו את הגשר השחור המוליך לבית הרופא. "עברה אשתי את הגשר והגיעה אצל ביתו של הרופא שאצל בית הדואר ועמדה לפני פתח הבית וכתפותיה נעו מתוך צער ומתוך המתנה" (עמ' 107).

זוהי האנימה של המספר, התומכת בו ומייצבת את אישיותו, אשר הלכה עמו במסירות בתחילת דרכו אל הרופא, אולם נעלמה מתמונת הסיפור לאחר שהביע זלזול בתועלת שהיא מביאה. עתה הופיעה שוב כדי לעזור למספר שמתעכב בדרכו.

היא עומדת וממתינה ליד בית הרופא "מתוך צער ומתוך המתנה". מתוך צער משום שבעלה אחוז בידו של מר אנדרמן, ומתוך המתנה שיתנתק ממנו. ואכן, כפי שהיעלמה איפשר למר אנדרמן למצוא את המספר, כך הופעתה של אשתו מחדש מאפשרת למספר להתנתק ממנו. "הוצאתי את ידי מידו של אנדרמן והלכתי אצל אשתי" (עמ' 107). בדרכו אל אשתו הוא צריך לעבור את הגשר השחור שעל נהר הסטריפא ואז: "נזדעזע הגשר השחור תחת רגלי וגלי הנהר נתקפלו ועלו, עלו ונתקפלו" (עמ' 107).

זעזוע הגשר תחת רגלי המספר וגלי הנהר העולים ומתקפלים מהווים תגובה בעלת אופי מיסטי להליכתו של המספר לקראת אשתו, שאצל ביתו של הרופא.

במיתולוגיה ובפולקלור של חברות פרימיטיביות רבות, יש לכל נהר אלוהות משלו, שתפקידה לשמור על המכשול הטבעי. הצבת גשר המאפשר מעבר בין שתי הגדות הוא מעשה חילול הקודש היכול להעליב ולהרגיז את האלוהות. מכאן היה המנהג אצל שבטים רבים לפייס את הנהר שעליו נבנה הגשר על-ידי הקרבת קורבנות, כדי להפוך את אל הנהר מכוח עוין לכוח שומר וידידותי. מנהגים אלה הועברו לחברות מפותחות יותר בצורת ריטואלים שונים. נוסף לכך, לפי אמונות שונות מנסים לכבוש את הגשר כוחות עוינים, מזיקים ושדים, שהם גלגולים

מאוחרים של אלי מים, הנטפלים לבני אדם העוברים על-פני הגשר ומושכים אותם למים. כמו כן, באמונות עם ובחזיונות דת רבים, מופיע גשר שהוא המפריד והמקשר כאחד בין עולמנו ובין עולמות אחרים. על-פני גשר זה עוברים ונידונים המתים. הנכשלים יורדים שאולה והמצליחים עוברים לגן העדן. משוררים ובעלי מוסר דימו את העולם לגשר רעוע (המוביל אל העולם הבא, אל האלמוות), אשר רק הנזהר בהילוכו והיודע את המטרה יעבור בו לבטח (אנציקלופדיה עברית, כרך י"א, עמ' 730-729). גם באגדות ובמדרשים תלמודיים מתואר הגשר כמקום סכנה המועד לפורענות. לכן בני אדם נבדקין בשעה שעוברים על גשר (תלמוד בבלי, שבת, דף ל"ב).

מן הראוי לזכור כי מאחר שהגשר שהמספר עובר עליו מופיע ברובד החלומי, הרי יש מקום להתייחס אליו כאל גשר הקיים בתוך נפשו של המספר. גשר שכזה יכול לגשר בין אותו צד שבנפשו המושפע מהחיים החילוניים שחי בעבר, לבין הצד הרוצה לחזור בתשובה. על המספר לעבור גשר זה כדי להגיע לאשתו - האנימה ולבית הרופא. אם יצליח לעשות זאת הרי ישיג מרגוע לנפשו וגם יביא מרפא ל"אבא" המוטל חולה במיטתו. אולם, לאור העובדה שנפשו מסוכסכת בינה לבין עצמה ודרכה אינה סלולה, מעבר שכזה אינו פשוט. ואכן, הגשר המזדעזע ברובד החלומי יכול לשקף איזו אווירה של סיכון ואי-וודאות שקיימת בנפש המספר פנימה.

לאור הרקע המיתולוגי-דתי המתייחס לגשר שכזה, הוא יכול גם להיות אפוף דמונים היכולים לפגוע במספר, להשליכו למים ואולי אף למנוע בעדו מלעבור את הגשר.

ואכן, המספר משאיר כאן סוף פתוח. הסיפור מסתיים בכך שרגלי המספר דורכות על הגשר המזדעזע ללא שידוע אם אכן הצליח לעבור אותו.

מהצד השני, גלי הנהר העולים ומתקפלים יכולים לשקף מידה מסוימת של אופטימיות ותקווה.

כבר במיתולוגיות קדומות ייחסו לנהר תכונות של היטהרות, התקדשות

וריפוי, ואף היו תרבויות בהן נעשתה האלהת הנהר. לפי המקרא התחוללו לא אחת נסים באמצעות נהר כמו הילד משה, אשר שולח ביאור בתיבת גומא ונמשה מן המים על-ידי בת פרעה (שמות, פרק ב', פסוקים ג'-י'), חציית מי הירדן בחרבה על-ידי בני ישראל החוזרים ממצרים (יהושע, פרק ג'), או ריפוי נעמן מהצרעת לאחר שטבל במי הירדן (מלכים ב', פרק ה', פסוקים י'-י"ד). את החשיבות הטקסית והמטהרת של הנהר אפשר לראות בפרשת "עגלה ערופה" (דברים, פרק כ"א, פסוקים א'-ט'). כמו כן נאמר במדרש: "כל הנסים שעשה הקב"ה לישראל לא עשאן אלא על המים" (דברים רבא, פרשה ג', י').

הזדעזעות הגשר השחור תחת רגלי המספר גרמה כפי הנראה לזעזוע מסוים של מימי הנהר ולעלייה בגובה גליו. גלי הנהר העולים יכולים אולי לסמן מין איום, אך מיד הם חוזרים ומתקפלים. כך שאיום זה אין בו ממש, בעוד שהרקע המיתולוגי-היסטורי שיש לנהר, נותן למספר מקום לקוות, שיארע נס והכל יבוא על מקומו בשלום.

השעה התשיעית

מהלך הסיפור נקטע כאשר עדיין אין זה ברור אם המספר יצליח למלא את משימתו ולהגיע אל הרופא. אשת המספר עומדת ליד פתח בית הרופא וממתנה לו. אם יעבור את הגשר ויגיע אליה, כלומר: יתאחד שוב עם האנימה שלו, יש מקום לקוות שהדרך אל הרופא תהיה כבר סלולה. לאורך הסיפור לא נודע לקורא דבר על הרופא עצמו, פרט לאזכורים כי "בתשע שעות דרכו של הרופא לילך אצל חבריו ושותה עמהם כל הלילה" (עמ' 106).

וכן: "הוצאתי את שעוני וראיתי שקרבה השעה התשיעית ובתשע שעות הרי דרכו של הרופא לילך לקלוב שלו ולהשתכר" (עמ' 107). כדי להבין את תחושת הכורח להגיע לרופא עד "השעה התשיעית", שאחריה כבר לא יהיה ניתן להיעזר בו, משום שיהיה מוטל שיכור, יש צורך להיכנס לרובד עמוק יותר.

התיבה "התשיעית" נזכרת במקרא 6 פעמים (קונקורדנציה חדשה של התנ"ך, אבן שושן). מהן היא מוזכרת חמש פעמים בהקשר לעונש קשה שנענש עם ישראל על שחטא ל-ה'. מתוך אלה, הראשונה נוגעת לחיסול ממלכת שומרון ולהגליית עשרת השבטים על-ידי מלך אשור: "בשנת התשיעית להושע, לכד מלך אשור את שומרון ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בחלח ובחבור, נהר גוזן וערי מדי" (מלכים ב', פרק י"ז, פסוק ו').

ארבע הפעמים האחרות עוסקות במצור על ירושלים אשר הטיל נבוכדנאצר מלך בבל, שהביא בסופו של דבר להבקעת חומת העיר ולחורבן ירושלים ובית המקדש הראשון: "בשנה התשיעית לצדקיהו מלך יהודה, בחודש העשירי בא נבוכדנאצר מלך בבל וכל חילו אל ירושלים ויצורו עליה" (ירמיהו, פרק ל"ט, פסוק א'). וכן: "ויהי בשנה התשיעית למולכו בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחנו עליה ויבנו עליה דייק סביב" (ירמיהו, פרק נ"ב, פסוק ד'). נוסף לכך: "ויהי בשנת התשיעית למולכו בחודש העשירי בעשור לחודש, בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחן עליה ויבנו עליה דייק סביב" (מלכים ב', פרק כ"ה, פסוק א'). וכן: "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחודש העשירי, בעשור לחודש לאמור. ... סמך מלך בבל אל ירושלים(החל המצור על העיר), בעצם היום הזה"(יחזקאל, פרק כ"ד, פסוקים א-ב).

כלומר: "השנה התשיעית" מסמלת שני אסונות לאומיים שהיוו איום על קיומו של עם ישראל כעם. שני האסונות הללו קרו עקב אשר זנח ה' את בני ישראל שחטאו לו: העם ומלכיו הפרו את בריתם עם ה', הלכו בחוקות הגויים שמסביבם ועבדו את אליליהם. תגובת ה' לכך היתה שעזב את עם ישראל. לגבי עשרת השבטים נאמר: "ויתאנף ה' מאוד בישראל ויסירם מעל פניו" (מלכים ב', פרק י"ז, פסוק י"ח). ולגבי יהודה: "כי על אף ה' היתה בירושלים וביהודה, עד השליכו אותם מעל פניו" (מלכים ב', פרק כ"ד, פסוק כ').

גם המספר רואה את עצמו כמי שהפר את בריתו עם האלוהים. התוצאה מהפרה זו באה לידי ביטוי ברובד החלומי, במחלתם שעדיין אין לה שם, של "אבא" ו"אחותי הקטנה". יש עוד תקווה שהרופא יצליח לתת למחלתם שם, ואולי גם להבריאם. אולם, קיימת דחיפות להגיע אל הרופא לפני "השעה התשיעית" משום ש"בתשע שעות הרי דרכו של הרופא לילך לקלוב שלו ולהשתכר" (עמ' 107).

מתוך תחושת הזדהות עם עם ישראל, שהאסונות הלאומיים שלו קרו "בשנה התשיעית", עגנון משתמש ב"השעה התשיעית" כביטוי לשעה הקריטית שאחריה הרופא כבר לא יהיה זמין לעזור לחוליו ועלול לקרות להם אסון. האסון הלאומי של עם ישראל מתחלף כאן באסון הצפוי לאני הפרטי של המספר, אם הקונפליקט שלו עם האלוהים לא יתיישב לפני "השעה התשיעית".

כביטוי לחילוף בין האני הלאומי באני הפרטי, התיבה "שנה" מתחלפת כאן ב"שעה". (ייתכן שחילוף זה אכן מבטא את האני הפרטי של עגנון משום שהאות נו"ן הקיימת ב"שנה" מתחלפת בעי"ן הקיימת ב"שעה", כאשר האות עי"ן היא תחילתו של השם עגנון).

לכאורה זה נראה תמוה מדוע המספר ממחר ללכת אל הרופא, בשעה שעל פי ההיגיון היה מתבקש שהרופא יבוא לבקר את "אבא" ו"אחותי הקטנה" השוכבים חולים בביתם. ההסבר לכך הוא שמחלתם זו הקיימת ברובד החלומי, אינה אלא ביטוי למהומה השוררת בנפש המספר עצמו כתוצאה מהמאבק הפנימי שבתוכה. משום כך, המספר עצמו צריך להגיע אל הרופא. אך קודם לכן עליו לסלק מנפשו אלמנטים המפריעים לו לחזור בתשובה בלב שלם ולעבור את הגשר המפריד בינו לבין בית הרופא. הוא כבר הצליח ליפטר מאנדרמן אשר אחז בידו ועיכב אותו. אולם, עדיין לפניו מעבר הגשר שנזדעזע תחת רגליו, בעוד שאשתו - האנימה - מחכה לו ליד פתח בית הרופא.

כדי לדעת מהי זהותו של "הרופא" אליו המספר רוצה להגיע, ניתן להיעזר במקרא, שם מופיעה התיבה "הרופא" בסה"כ שתי פעמים

(קונקורדנציה חדשה - אבן שושן):

1) "הסולח לכל עוונתי, הרופא לכל תחלואיכי" (תהילים, פרק ק"ג, פסוק ג').

2) "בונה ירושלים ה' נידחי ישראל יכנס. הרופא לשובי לב ומחבש לעצבותם" (תהילים, פרק קמ"ז, פסוקים ב' - ג').

ברור שבפסוקים אלה התיבה "הרופא" מכוונת לאלוהים. בציטוט הראשון אלוהים הוא הרופא לתחלואים שונים ואילו בציטוט השני אלוהים הוא הרופא לאנשים שלבם שבור ונפשם פגועה, אשר המספר יכול להימנות עליהם. לפיכך, מתקבל הרושם שגם עגנון בסיפור הנוכחי, מתכוון במלה "הרופא" לאלוהים. בנוסף, גם שם הסיפור "אל הרופא" יכול לרמז על כך. זאת משום שהמלה "אל" פירושה אלוהים. כך ששם הסיפור יכול להתפרש כ"אלוהים הרופא".

אולם אם זה כך, כיצד יכול היה עגנון לומר על הרופא כי "בתשע שעות הרי דרכו של הרופא לילך לקלוב שלו ולהשתכר"? ייתכן, שהוא ניסה להסוות את כוונתו האמיתית במלה זו, ולשם כך נעזר בדמותו של רופא האונייה שפגש בשנת 1930 במסעו מפורט-סעיד לגנואה. רופא זה שכונה בשם "הפרופסור", "בכל לילה היה עולה שיכור על מיטתו" (חיי עגנון, עמ' 221).

תוך כדי הסיפור, מזכיר המספר את החולאים של "אבא" ו"אחותי הקטנה" "שעדיין לא קרא להם הרופא שם" (עמ' 106), וכן שבביתו "מוטלים שני חולים שאין שם למחלתם" (עמ' 107). כבר דובר על כך שהתיבה "שם" יכולה להיות כינוי לאלוהים ומשום כך אמירות אלה יכולות להתפרש כי אלה חולים שבמחלתם חסר האלוהים. ומכיוון שחולים אלה המופיעים ברובד החלומי, מהווים חלק מאישיותו של המספר, הרי גם מחלתם שאין בה אלוהים היא חלק ממנו. משום כך, הליכתו של המספר אל הרופא כדי שיקרא למחלה שם, יכולה לרמז על כך שהוא מבקש שיכניס את אלוהים בנפשו. או במלים אחרות, שה' ייתן בלבו לקבל את האמונה באלוהים בלב שלם. בקשה דומה

קיימת גם בתפילה הנאמרת בשבתות ובחגים: "... קדשנו במצוותיך ותן חלקנו בתורתך, שבענו מטובך, ושמח נפשנו בישועתך, וטהר לבנו לעבדך באמת..."

סיום

כאמור לעיל, סופו של הסיפור נשאר פתוח. המספר צועד על הגשר המזדעזע כשעדיין אין ביטחון כי יצליח לעבור אותו וכך לחבור אל אשתו - האנימה - הממתינה לו, ולהגיע עמה אל הרופא.

מצב בלתי יציב זה הוא ביטוי למצבו של עגנון בנפשו פנימה בשנים הראשונות לאחר שהחליט לחזור בתשובה.

חזרתו מגרמניה לארץ ישראל וקיום מצוות הדת, לא היה בהם די כדי לעקור מלבו לחלוטין את ההשפעה רבת השנים של חייו כחילוני, שהמשיכה להתקיים בפנימיותו ולחתור תחת רצונו הכן לחזור לעבודת האלוהים בלב שלם.

"אבא" החולה, שהמספר חושש לחייו, הנו ביטוי למצב השביר של החזרה בתשובה, שעלולה להתרסק אם לא יקבל מהרופא - הוא האלוהים, את התמיכה הדרושה. אולם, כדי לקבל את הסיוע מאלוהים, עליו לעבור תחילה את הגשר, המגשר בין אותו צד שבנפשו המושפע מהחיים החילוניים שחי בעבר, לבין הצד הרוצה לחזור בתשובה בלב שלם. המעבר על הגשר הזה אינו קל, משום שהוא מזדעזע תחת רגלי המספר כפי שגם נפשו מלאה בזעזועים. אולם, בכל זאת, קיים כאן פתח לאופטימיות כי אכן יצליח להשלים את דרכו. משום שגלי הנהר העולים עקב זעזוע הגשר וכאילו מאיימים על המספר, חוזרים ומתקפלים.